

„DAN GOSPODNJI“ U DRUGOM STOLJEĆU

Kenneth A. Strand

SUMMARY

„Dan Gospodnji“ u drugom stoljeću

Do trećeg kršćanskog stoljeća među kršćanima je „dan Gospodnji“ postao uobičajena oznaka za tjednu nedjelju, kada se održavalo posebno bogoslužje.¹ Premda su izvjesni tekstovi iz ranog drugog stoljeća (o kojima će biti riječi u nastavku) često prikazivani kao tvrdnje da je nedjelja „dan Gospodnji“, prvi jasni patristički dokazi po tom pitanju pojavljuju se tek krajem drugog stoljeća. Prvo ćemo razmotriti ovaj dokaz, a onda krenuti unatrag kroz drugo stoljeće dok ne dođemo do navodnih izjava o „danu Gospodnjem“ za koje se smatra da su napisani prije 120. godine (dvije svakako prije 120. godine, a treća vjerojatno isto tako).

Key words: *Dan-Gospodnji; subota; nedjelja; Klement-Aleksandrijski; Irenej*

Klement Aleksandrijski i Irenej

Prvi crkveni otac u čijim se postojećim spisima koristi izraz „dan Gospodnji“, a odnosi se na tjednu kršćansku nedjelju, bio je Klement Aleksandrijski pri kraju drugog stoljeća, vjerojatno 190. godine. Klement, koji se u svojim teološkim raspravama obilno služio alegorizacijom,

1 Najraniji dokaz za upotrebu dolazi iz Aleksandrije krajem drugog stoljeća, kao što ćemo to dolje vidjeti, ali počevši od Tertulijana Kartaškog, čiji spisi obuhvaćaju razdoblje od 197. do 222. godine, različiti patristički izvori iz drugih krajeva osim Aleksandrije, također koriste izraz „dan Gospodnji“ kao oznaku za tjednu kršćansku nedjelju. Posebno su vrijedni pozornosti izvori iz četvrtog i petog stoljeća o kojima je riječ u Dodatku B, gore, koji spominju oboje, subotu i „dan Gospodnji“. (*Apostolic Constitutions*, Jovan Kasijan i drugi izvori).

smatrao je da je grčki filozof Platon oko pet i pol stoljeća ranije dao proročku izjavu o nedjelji: „Dan Gospodnji o kojem Platon proročki govori nalazi se u desetoj knjizi *Republike*, u ovim riječima: 'I kad je sedam dana za svakog od njih na livadi prošlo, osmog su dana krenuli i stigli nakon četiri dana.'“²

Jasno je da je buduća kršćanska nedjelja (ili čak buduće kršćanstvo) bilo potpuno strano Platonovu razmišljanju, ali je zanimljivo što Klement Aleksandrijski ovdje označava kršćansku tjednu nedjelju kao „dan Gospodnji“.

Nešto ranije spominjanje „dana Gospodnjeg“ (oko 180. i 185.) nalazimo kod biskupa Ireneja Galskog, ali se čini da on prije govori o uskršnjoj nego o tjednoj nedjelji: „Ovaj [običaj] da se koljeno ne savija nedjeljom, simbol je uskrsnuća, kojim smo, milošću Božjom, oslobođeni grijeha i smrti, koja je usmrćena pod Njim. Ovaj običaj potekao je iz apostolskih vremena, kao što to Irenej, lionski mučenik i biskup, izjavljuje u svojoj raspravi *O Uskrsu*, u kojoj spominje i Pedeseticu; u kojoj [svetkovini] ne savijamo koljeno jer je jednako značajno kao i dan Gospodnji, iz već spomenutog razloga.“³

Kako su primijetili urednici djela *Ante-Nicene Fathers*, ovaj tekst se mora odnositi na Uskrs.⁴ Čini se jasnim da se radi o dva godišnja događaja: jer Pedesetnica je, kao *godišnji događaj*, uspoređena s „danom Gospodnjim“.

Neki apokrifski izvori

Neki apokrifski izvori, koji su možda napisani sredinom drugog stoljeća također koriste frazu „dan Gospodnji“, ali nije jasno odnosi li se ona na *tjednu* nedjelju. *Petrovo evanđelje*, na primjer, dvaput primjenjuje ovu frazu na dan kad je Krist uskrsnuo.⁵ A *Poslanica apostola* spominje „dan Gospodnji“ pod neobičnom imenom „Ogdoad“.⁶

Čini se da *Djela Ivanova*, u kojima se spominje „dan Gospodnji“, imaju u vidu *subotu*.⁷ S druge strane, veoma maštovita *Djela Petrova* čini se da svojom uporabom ove fraze označavaju tjednu kršćansku nedjelju.⁸ Datiranje *Djela Petrovih*, kao i dijelova *Djela Ivanovih*, koja spomi-

2 Clement of Alexandria, *Miscellanies*, v. 14 (ANF 2:469).

3 "Fragments from the Lost Writings of Irenaeus", 7 (ANF 1:569, 570).

4 ANF 1:569, bilješka 9.

5 *Gospel of Peter*, 9,12 (ANF 8:8).

6 *Epistle of the Apostles* (engleski prijevod u M. R. James, *The Apocryphal New Testament*, cor. ed. [Oxford, 1953], p. 491). Ni jasno što zapravo u tom kontekstu znači "Ogdoad".

7 *Acts of John* (ANF 8:560, 561). Ovaj ulomak glasi ovako: „A vojnici, posluživši se javnim prijevozom, putovali su brzo, s njim [Ivanom] posjednutim usred njih. I kad su stigli do prve razmjene, pošto je bilo vrijeme doručku, preklinjali su ga da se osokoli, i da uzme kruha i jede s njima. A Ivan reče: Radujem se u duši, ali u međuvremenu ne želim uzeti nikakvu hranu. ... A sedmoga dana, budući da je to bio dan Gospodnji, on im reče: Sada je i za mene vrijeme da okusim hranu.“ „Sedmi dan“ se ovdje može odnositi na sedmi dan, subotu, ili na sedmi dan putovanja. Ako je ovo drugo, dan će očito biti još uvijek subota. To je zato što subotom nije bilo dozvoljeno postiti u području na koje se odnosi ovaj dokument – na rimsku provinciju Aziju, u istočnom kršćanskom svijetu, koji nije prihvatio post subotom. O problemu datiranja vidi bilješku 9.

8 Djela Petrova sadrže čudnu mješavinu mogućih činjenica i očitih izmišljotina (u ovoj drugoj kategoriji, na primjer, pas koji govori prenosi poruke između Šimuna Petra i Šimuna Maga!). Tekstovi od primarnog interesa koji spominju „dan Gospodnji“ potječu od paragrafa 29 i 30 (James, *op. cit.*, str. 329, 330).

nju „dan Gospodnji“, posebno je teško; međutim, moguće je da oba ova teksta potječu nešto kasnije od drugog stoljeća.⁹

Barnaba Aleksandrijski i Justin Mučenik u Rimu

U nedavnim raspravama postavljeno je pitanje da li su Barnaba Aleksandrijski (oko 130. godine) i Justin Mučenik u Rimu (oko 150. godine), na čije je glavne nedjeljne tekstove ukazano gore u sedmom poglavlju i dodatku B, bili upoznati s izrazom „dan Gospodnji“ za tjednu nedjelju.¹⁰ Činjenica je da niti ovi crkveni oci u svojim postojećim spisima ne koriste ovaj izraz, ali umjesto toga za prvi dan tjedna koriste oznake „osmi dan“ i „nedjelja“.¹¹

Ova šutnja očito isključuje pozivanje na ova dva crkvena oca kao dokaz da je nedjelja nazvana „dan Gospodnji“ u njihove vrijeme i u njihovom okruženju. S druge strane, ova šutnja ne može se koristiti kao dokaz da je Barnabi i Justinu bio nepoznat izraz „dan Gospodnji“ kao ime za nedjelju, pogotovu što se njihove specifične izjave o nedjelji nalaze u kontekstu koji bi isključivao njihovo korištenje ovog izraza čak i da su ga poznavali. Barnaba je svoju izjavu o „osmom danu“ dao u kontekstu veoma alegorijske i eshatološke rasprave, a Justin je pojam „nedjelje“ upotrijebio u svojoj apologiji upućenoj Rimskom imperatoru i Senatu („dan Gospodnji“ bi svakako bio pogrešno shvaćen u ovom okruženju), a izraz „osmi dan“ kad je raspravljao s jednim židovskim rabinom (i opet je jasan njegov izbor terminologije).¹²

Ukratko, možemo zato reći da je bespredmetna svaka rasprava o tome da li su Barnaba i Justin poznavali nedjelju kao „dan Gospodnji“. Jednostavno nema dokaza ni za jedno ni za drugo.

Sada se usmjeravamo na tri ranija izvora koji se često koriste kao dokaz da je nedjelja „dan Gospodnji“: *Didahe*, Ignacijevu pismo Magnežanima i Plinijevo pismo Trajanu.

Didahe, 14. poglavlje

Didahe, jedna vrst priručnika za krštenje, organizaciju i instrukciju, datirane su negdje između kraja prvog i kraja drugog stoljeća, ali danas mišljenje stručnjaka ide u prilog dosta ranog datuma, bar što se tiče dobrog dijela materijala kompiliranog u *Didahama*. Čini se da je ovaj dokument nastao u Siriji.¹³

9 Uz uvodni materijal u ANF i James (*op. cit.*) citiran u prethodnim bilješkama, vidi Edgar Henneckeovo djelo *New Testament Apocrypha* (Philadelphia, 1963) (odnosno engleski prijevod u Wilhelm Schneemelchevom izdanju Henneckeova djela *New Testament Apocrypha*); posebno 2:195, 196 za raspravu o uvodnih sedamnaest poglavlja *Djela Ivanovih*, gdje se pojavljuje materijal o 'danu Gopodnjem' (vidi bilješka 7). Međutim, ne spominje se sam izraz „dan Gospodnji“. Mala pozornost posvećena nekim apokrifima koje smo spomenuli, nalazi se kod Jacques Hervieuxa u *The New Testament Apocrypha* (New York, 1960).

10 Vidi između ostalog Walter E. Straw, *Origin of Sunday Observance in the Christian Church* (Washington, D.C., 1939), str. 35. Robert L. Odum u *Sabbath and Sunday in Early Christianity* (Washington, D.C., 1977), str. 130, također spominje Justina kao onoga koji „nijednom“ ne govori o „prvom danu tjedna ni kao 'subotí' ni kao 'danu Gospodnjem'“.

11 "Eighth day" u Barnabas, pogl. 15, i u Justinov *Dialogue with Trypho*, pogl. 41 (ANF 1:147, 215); "Sunday" u Justinovoj *I Apology* 67 (ANF 1:186).

12 Vidi bilješka 11.

13 Vidi između ostalog Jean-Paul Audet, *La didache: instructions des apotres* (Paris, 1958); i Robert M. Grant, *The Apostolic Fathers, sv. I, An Introduction* (New York, 1964), str. 75. Međutim vidi i Robert A. Kraft, *The Apostolic Fathers, sv. 3, Barnabas and the Didache* (New York, 1965), str. 76: "Didahe sadrže dosta materijala

Izjava u četrnaestom poglavlju, koja nas zanima, glasi ovako: *Kata kuriakēn de kuriou sunakthentes klasate arton kai eukharistēsate* – „U dan Gospodnji [ili: U skladu s danom Gospodnjim] sabirite se zajedno te lomite kruh i vršite euharistiju.“¹⁴ U stvari se riječ „dan“ (grčki hēmeran, u akuzativu) u ovome tekstu ne pojavljuje, ali većina prevoditelja dodala ga je u svojem engleskom [i našem] prijevodu, tako da tekst glasi: „U dan Gospodnji ...“ Međutim, neki koji proučavaju ovaj tekst, predlažu prijevod: „U skladu s Gospodnjim nalogom ...“ – što je također moguć prijevod izvornog grčkog teksta.¹⁵ Samuele Bacchiocchi, slijedeći prijevod Ivana Baptiste Thibauta i potkrepljujući ga s veoma dojmivim dokazima, daje sličan prijevod: „U skladu sa suverenom doktrinom Gospodnjom.“¹⁶

Prije nekoliko godina je britanski stručnjak C. W. Dugmore iznio argumente da terminologija *Didaha*, koja se odnosi na „dan Gospodnji“, zapravo označava godišnju uskršnju nedjelju. U stvari, Dugmore je također zamijetio rijetkost spominjanja tjedne kršćanske nedjelje u Novom zavjetu i u razdoblju neposredno nakon apostola, i smatrao neobičnim, ako je ovaj dan bio najvažniji dan tjedna za kršćane, da ne bi bio ranije spominjan nego tek od strane Justina Mučenika u sredini drugog stoljeća!¹⁷

Lawrence T. Geraty nastavio je slijediti moguće značenje ove tvrdnje u *Didahama*, dajući sljedeći komentar: „Nesumnjivo da se jedna od najranije poznatih [aludira da se pasha svetkovala kao godišnji blagdan dana Gospodnjeg] fraza ‘dan Gospodnji’ nalazi u *Didahama*, drevnom kršćanskom ili organizacijskom priručniku. Premda je čitanje *kata kuriakēn de synakthentes* pobijano, ipak mu dajemo prednost. Ako je tako, onda kontekst ukazuje na to da je to mogao biti godišnji dan za krštenje i slavljenje euharistije.“¹⁸

Osim toga Geraty je ukazao na činjenicu da je „priznavanje ove mogućnosti postojalo u devetnaestom stoljeću kad je J. Rendel Harris iz smisla *Didaha* i njegovog konteksta pokušao pokazati da se moralo raditi o nekoj velikoj godišnjoj svetkovini, možda sličnoj danu pomirenja“. Geraty spominje Dugmoreovo djelo i citira kako je ovaj stručnjak, „nakon analize sličnih ulomaka u *Didahama* i *Apostolskim konstitucijama*, uvjerljivo tvrdio da ‘uporaba ??’ kao tehničkog izraza za Uskrs, time izgleda razumno potvrđena. Njegova uporaba kao normalan opis prvog dana svakog tjedna bila bi moguća samo nakon što je nedjelja postala redovan dan bogoslužja među kršćanima i nakon što se smatrao tjeđnom uspomenom na uskrsnuće.“¹⁹

koji proizlazi iz vrlo ranih (na pr., prvog i ranog drugog stoljeća) oblika (židovskog) kršćanstva; ali bilo bi teško zastupati tvrdnju da sadašnji oblik *Didaha* postoji prije sredine drugog stoljeća.”

14 LCL, *Apostolic Fathers*, 1:330 (grčki), 331 (engleski), LCL; drugi su engleski prijevodi dostupni u različitim izdanjima *Apostolic Fathers*, kao Kraft, *op. cit.*, str. 173 (vidi bilješka 13); Cyril C. Richardson, prevoditelj i urednik, *Early Christian Fathers*, LCC (Philadelphia, 1953), str. 178; Edgar I. Goodspeed, *The Apostolic Fathers* (New York, 1950), str. 17.

15 Vidi između ostalog Frank H. Yost, *The Early Christian Sabbath* (Mountain View, Calif., 1947), str. 32: “Moglo bi se dodati niz riječi, prikladnih gramatički i po značenju ... i dobiti dobro ili bolje značenje od ‘dana’, na primjer, riječ ‘nalog’.”

16 Samuele Bacchiocchi, *From Sabbath to Sunday* (Rome, 1977), str. 114, bilješka 73. On dodaje Thibautovom lingvističkom argumentu još šest novih argumenata od kojih se većina odnosi na kontekst.

17 C. W. Dugmore, “Lord’s Day and Easter”, u *Neotestamentica et Patristica* (Jubilarni zbornik za Oscara Cullmanna), dodaci *Novum Testamentum* 6 (Leiden, 1962):272-281.

18 Lawrence T. Geraty, “The Pascha and the Origin of Sunday Observance”, *AUSS* 3 (1965):87.88.

19 *Isto*, str. 88, bilješka 15. Upućivanje nalazimo Harrisa u *The Teaching of the Apostles* (London, 1887), str. 105.106. Upućivanje na Dugmorea nalazi se na stranicama 276-279 u njegovom djelu citirano u bilješci 17.

Ignacije Magnežanima, deveto poglavlje

Oko 115. godine je Ignacije, antiohski biskup, prolazio rimskom provincijom Azijom na svom putu u mučeničku smrt u Rimu. Na tom putovanju pisao je pisma raznim azijskim crkvama, savjetujući ih, imajući u vidu judaizirajuće i gnostičke tendencije koje su se, čini se, počele uvlačiti.²⁰

Ignacijeva navodna izjava o „danu Gospodnjem“ pojavljuje se u devetom poglavlju njegovog pisma Magnežanima i prema zajednički prihvaćenom izdanju grčkog teksta glasi: *mēketi sabbatizantes alla kata kuriakēn zōntes* – „Više ne treba subotariti, već živjeti u skladu s Gospodnjim.“²¹ Treba zapaziti da se grčka riječ za dan (*hēmeran*, u akuzativu) *ne* nalazi u tekstu.

Međutim, dokazi idu u prilog duže verzije na grčkom – verzije koja sadrži riječ *zōēn*, „život“. Suvremeni urednici su ovu riječ izostavili u zajednički prihvaćenom grčkom gore navedenom tekstu. Stvarni tekst, kako ga nalazimo u najranijim postojećim rukopisima, glasi ovako: *meketi sabbatizantes alla kata kuriakēn zōēn zōntes*.²² Normalan prijevod ove fraze (ako je namijenjen kognitivni akuzativ²³) bio bi: „Više ne treba subotariti, već živjeti u skladu s Gospodnjim životom.“

Vjerojatno najsnažniji dokaz da se u ovom ulomku ne radi o *danima* već o načinima života dolazi od razmatranja cjelokupnog konteksta. Osobe koje Ignacije spominje da „više ne treba[ju] subotariti, već živjeti u skladu s Gospodnjim“ su *starozavjetni proroci*. U poglavlju 8,1.2 izjavio je: „Jer ako dosada živimo u skladu sa judaizmom, onda priznajemo da nismo ni primili milost; jer je i većina božanskih proroka živjela sa Isusom Kristom.“ U poglavlju 9,1.2 on objašnjava: „Ako su, dakle, oni koji su živjeli na stare načine došli do nove nade, ne više sabbatizirati (ne slaveći subotu), nego živjeti po Gospodnjem [životu], u kojemu je i naš život ustao po Njemu i smrti Njegovoj ... kako ćemo onda moći živjeti bez Njega, kad su čak i proroci bili učenici u Duhu – očekujući ga kao svojega Učitelja?“

Također je vrijedno zapaziti da interpolator Ignacija iz četvrtog stoljeća nije u ovom ulomku vidio sukob između različitih dana, jer je odobravao svetkovanje *oba* dana. U svojoj verziji u Magnežanima 9 (citiranoj poduze u Dodatku B), on propisuje da se subotu treba svetkovati na „duhovan način“, nakon koje treba također svetkovati „dan Gospodnji“.²⁴

Poznati patristički stručnjak Robert A. Kraft dao je sljedeći prijevod izvornog Ignacija iz drugog stoljeća:

20 Vidi između ostalog kratku raspravu u Richardson, *op. cit.*, str. 74-86.94 i Goodspeedu, *op. cit.*, str. 203-205 (vidi bilješka 14). Izvanredan opći izvještaj o Ignacijevu putovanju u Rim i o njegovim pismima imamo u članku Philipa Carringtona, *The First Christian Century*, sv. 1 u okviru *The Early Christian Church*, (Cambridge, Eng., 1957), str. 445-459. Engleski prijevod pisama nalazi se, između ostalog, u ANF 1:49-126 (uključujući i niz lažnih poslanica); *Apostolic Fathers*, 1:173-277, LCL; Goodspeed, *op. cit.*, str. 207-235; Richardson, *op. cit.*, str. 87-137; Robert M. Grant, prijevod, *Ignatius of Antioch*, sv. 4 u *The Apostolic Fathers*, (New York, 1966), str. 29-137.

21 Ovdje dana transliteracija uzeta je iz grčkog teksta u *Apostolic Fathers*, 1:204, LCL.

22 Vidi reprodukciju faksimila u Fritz Guy, “The Lord’s Day’ in the Letter of Ignatius to the Magnesians”, *AUSS* 2 (1964), nasuprot strani 8. Tekst jasno glasi: “. . . *kata kyriakēn zōēn zōntes*.”

23 Za raspravu o mogućnosti kognitivnog akuzativa vidi Guy, *op. cit.*, str., 10.11.16. U tom slučaju bi prijevod *mogao* biti: „Više ne treba subotariti, već živjeti u skladu s Gospodnjim [danom].“ Naravno, i u ovom slučaju u tekstu nedostaje specifična grčka riječ za „dan“.

24 ANF 1:62, 63.

„Ako su, dakle, oni koji su živjeli po starim običajima [odnosno već spomenuti proroci] došli do toga da imaju novu nadu, ne više 'sabatizirajući', već živeći u skladu s Gospodnjim životom – iz čijeg života se pojavio i naš život po Njemu i po smrti Njegovoj.“²⁵

Plinijevo pismo Trajanu

Oko 112. godine Plinije Mlađi, upravitelj provincije Bitinije u Maloj Aziji, napisao je pismo rimskom imperatoru Trajanu o situaciji na koju je naišao u postupanju s kršćanima u svojoj provinciji. Izjavio je kako je saslušao neke bivše kršćane koji su, na njegovo ispitivanje, rekli da je „čitava njihova krivica ili njihova zabluda“ dok su bili kršćani, bila u tome što su „imali naviku da se redovito sastaju jednog određenog dana [*stato die*] prije zore, da bi u naizmjeničnim stihovima otpjevali neku himnu Kristu, kao bogu, i svečano se zakletvama međusobno obavezali ne samo da neće činiti zlodjela, nego nikad neće izvršiti prijevaru, krađu ili preljub, da nikad neće iznevjeriti danu riječ“, i tako dalje.²⁶

Jasno je da se ova izjava u *zapravo ne odnosi na „dan Gospodnji“*, jer pisac ne koristi ovu terminologiju (svakako bi izraz „dan Gospodnji“ za rimskog upravitelja imao sasvim drugo značenje nego što znamo da je kasnije imao za kršćane). Razlog što ovdje spominjemo Plinijevu izjavu jest što je razni suvremeni pisci uzimaju kao da je dokaz kako je nedjelja „dan Gospodnji“.

Raspravljajući o ovom ulomku Geraty ističe kako sve do židovsko-rimskog rata 132.–135. godine svetkovanje tjednog dana bogoslužja ne bi, u rimskim očima, „nužno predstavljalo krivicu, ali bi godišnja služba bdijenja u čast Gospodnjeg uskrsnuća“ to mogla biti. „Rimljani su bili navikli, i dozvoljavali, tjedne vjerske službe Židova u njihovu subotu, a vjerojatno i poganskih štovatelja sunca u njihovu nedjelju. Međutim, sada su pred sobom imali novu sektu, kršćane, koji su se sastajali *stato die ante lucem* i ukazivali božanske počasti nekoj drugoj osobi, a ne rimskom imperatoru; to se sigurno moglo smatrati opasnošću za rimski mir. Prema tome reakcija Rimljana na vrijeme sastajanja, i u manjoj mjeri na sadržaj same službe, čini se da ukazuje na slavljenje Uskrsa – ako su raniji primjeri ove svetkovine bili slični onima kakvi su bili kasnije.“²⁷

Sažetak dokaza iz drugog stoljeća

U svemu, dokazi iz drugog stoljeća za primjenu izraza „dan Gospodnji“ na tjednu kršćansku subotu postoje u patrističkoj literaturi tek prije kraja tog stoljeća; prvo takvo spominjanje od jednog crkvenog oca dolazi od Klementa Aleksandrijskog. Moguće je da je „dan Gospodnji“ korišten ranije u nekim krajevima da označi *godišnju* uskrsnju nedjelju. To svakako nije bilo u rimskoj provinciji Aziji, međutim, za ovu provinciju ostao je kvatrodeciman do kraja drugog stoljeća.²⁸ Jedan neobičan tekst u nekom onovremenom apokrifnom djelu, *Djela Ivanova*, čini se da ovu terminologiju primjenjuje na subotu.

Barnabu Aleksandrijskog i Justina Mučenika iz Rima iz njihovih djela, jednog 130., a drugog 150. godine, ne treba navoditi kao dokaz da li je ili nije njihov dan tjedne nedjelje postao

25 Robert A. Kraft, "Some Notes on Sabbath Observance in Early Christianity", *AUSS* 3 (1965):27.

26 Pliny, *Letters* x. 96, LCL.

27 Geraty, *op. cit.*, str. 88.89.

28 Za kratku raspravu o ovome predmetu vidi Kenneth A. Strand, *The Early Christian Sabbath* (Worthington, Ohio, 1979), str. 47-50.52.53. Sukob oko kvatrodecimana krajem drugog stoljeća u nekim je pojedinostima obrađen u Euzebijevoj *Ecclesiastical History* v. 23-25 (NPNF/2 1:241-244).

poznat kao „dan Gospodnji“. U njihovim postojećim djelima nijedan od ovih otaca ne koristi ovaj izraz, niti se moglo očekivati da bi ga koristili.

Na kraju, od tri najranija takozvana spominjanja „dana Gospodnjeg“ iz drugog stoljeća – u *Didache*, Ignaciju i Pliniju – nijedno ne koristi ovaj izraz. U stvari, težina dokaza u svakom slučaju ide u korist nekog drugog značenja, a ne tjedne kršćanske nedjelje.

SUMMARY

The “Lord’s Day” in the Second Century

By the third Christian century “Lord’s day” had become a common designation among Christians for the weekly Sunday, on which a special religious service was held.¹ Although certain early-second-century references (to be discussed below) have often been set forth as Sunday “Lord’s day” statements, the first clear patristic evidence in this matter appears toward the end of the second century. We will first notice this evidence and then move back through the second century until we come to three so-called “Lord’s day” statements that are thought to have been penned before A.D.120 (two definitely before 120 and the third probably so).

Key words: *Lord’s-Day; Saturday; Sunday; Clement-of Alexandria; Ireneus*

Izvornik: Kenneth A. Strand. “The Sabbath and Sunday From the Second Through Fifth Centuries. U *The Sabbath in Scripture and History*. Urednik, Kenneth A. Strand, Washington, D.C.: Review and Herald, 1982. Str. 323 – 332.

Prijevod: *Željko Porobija*

